

Olle Kjellin

En ny terminologi för svenskans prosodi¹

Beskrivningen av svenskans betoningssystem och accenter i den traditionella terminologin är ganska förvirrande för användare utanför den akademiska forskarvärlden. Både lärare och studerande i olika former av svenskundervisning för personer med annat modersmål tenderar därför att i hög grad negligera prosodin, vilket naturligtvis inverkar negativt på såväl effektiviteten i språkinläringen som resultatet därav. Även på forskarnivå finns det olika åsikter om både begrepp och markeringsystem, vilket stundom kan göra rapporter och avhandlingar svårtolkade. I avsikt att uppnå ökad enkelhet och enhetlighet presenteras här några nya förslag för i första hand pedagogiskt bruk. Detta innebär inte någon ny modell för svensk prosodi, bara ett nytt sätt att beskriva den i bättre definierade och mer konkret begripliga termer. Det blir mindre överlappning bland termerna och därmed en enklare beskrivning än den traditionella. Den nya terminologin ger en nästan

---

¹ Några olika, kortare versioner av denna artikel är tidigare publicerade, t.ex. Kjellin O. *Ny terminologi för svenskans intonation*. Sesam lärar-pm 2002(7):1-2, och Kjellin O. *A new and pedagogical terminology for Swedish prosody*. TMH-QPSR (Speech, Music and Hearing – Quarterly Progress and Status Report (KTH)) 2002; 44:157-160. De tidigare artiklarna innehåller emellertid vissa fel, som nu är rättade i denna version.

komplett beskrivning av svenskans prosodi med i princip endast tre enkla, binära regler: en för “betoning” med alternativen lång kontra kort stavelse, en för “melodin” i långa stavelser med alternativen “vänstermelodi” kontra “högermelodi”, och en för korta stavelser med hög eller låg “fortsättningsmelodi”.

Den nya terminologin som här föreslås är språkneutral till sitt uttrycks sätt. För icke-fonetiker som lär sig svenska är den mer konkret än den traditionella. Den innebär faktiskt också ett närmande såväl till den kontinuerliga, fysikaliskt fonetiska verkligheten som till den binärt kategoriska, fonologiska och psykofysiologiska verkligheten. Den kan därför sannolikt användas även i talsyntes och fonologisk analys. Beskrivningen gäller prosodin i central rikssvenska, men principerna är med smärre modifikationer tillämpliga på ett stort antal andra varieteter också.

1. Inledning: Vi behöver en ny terminologi

Det är viktigt att den som använder ord som “betoning”, “intonation”, “accent” etc. noga förklarar och definierar vad som avses, eftersom orden tolkas olika av människor med olika bakgrund och beroende på modersmål. Vi bör därför komma ifrån ord som innehåller ordelementet -ton- eftersom det tyvärr ingår i flera helt olika ord inklusive internationella ord, t.ex. *betoning*, *tonvikt*, *intonation*, *tonfall*, *tonande*, *tonlös*. SAOB använder t.o.m. termen “tonlöshet” som synonymt med avsaknad av tryck! Vidare kan ordet “accent” betyda någon av svenskans accenttyper, eller också står det för det mera allmänspråkliga “tonfall”, såsom i “hon talade med en värmländsk accent”. Det kan ju också betyda själva accenttecknet (skriftsymbo-len), och brukar då ofta uttalas “aksang” efter franskan. Och den som tycker att engelskans “stress” och “accent” kan vara till hjälp i vissa fall, bör ändå vara försiktig. Ty “stress” på engelska är nämligen lika dåligt definierat som “betoning” på svenska, och engelskans “pitch accent” står oftast för fokusbetoning och/eller fokusintonation. Observera därför särskilt att nickande elever, som “för-

står” vad läraren menar, med största sannolikhet får helt andra associationer än vad läraren avser!

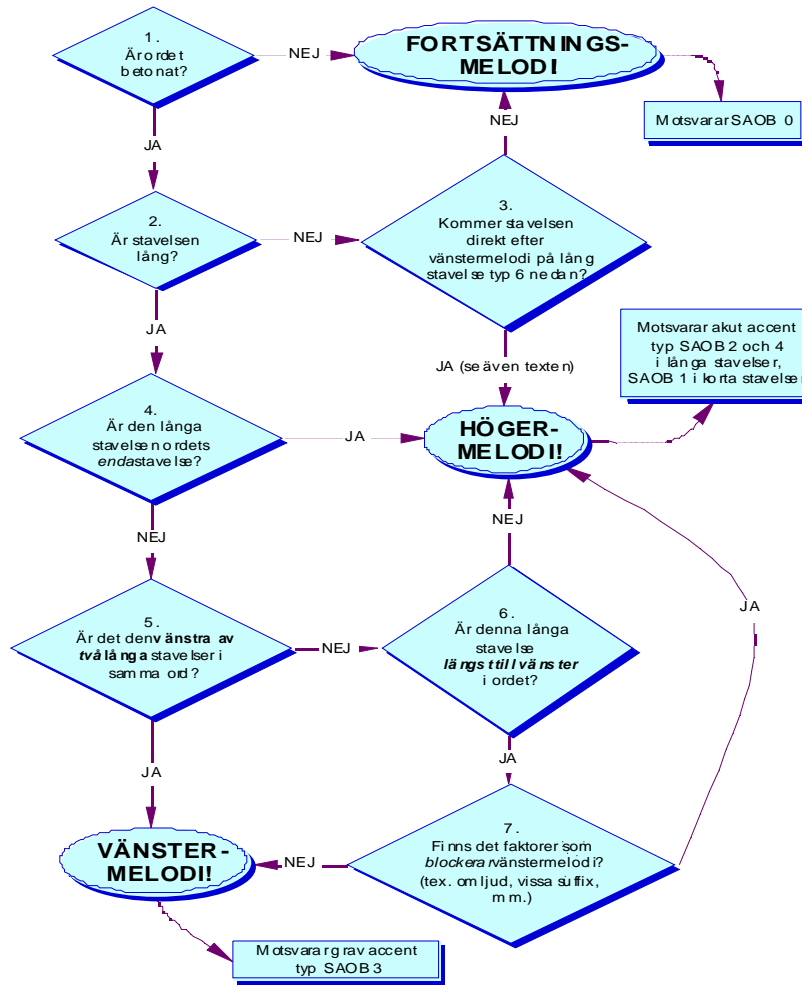
Speciellt brukar ordet “betoning” användas vagt och utan konkret definition. Många brukar liksom SAOB² använda ordet betoning sammanblandat med accenterna, vilket ger hela fem traditionella betoningsgrader. SAOB 4 = huvudtryck i akut accent, 3 = huvudtryck i grav accent, 2 = starkt bitryck efter grav accent, 1 = svagt bitryck, och 0 = inget tryck. Distinktionen mellan 4 och 2 är emellertid dubiös och saknar oftast fonetiska korrelat. SAOB 1 är (ibland) en subtil förlänging. Med ett striktare synsätt kan dessa fem emellertid reduceras till bara två grader, benämnda **lång** för betonad stavelse och **kort** för obetonad. Inga mellangrader.

Mellangraderna med påstådda “bitryck” tas om hand av accent-systemet, som ju ändå måste beskrivas. Även accenternas traditionella benämningar grav och akut eller motsvarande har mycket vagt definierade utbredningar och begränsningar i orden. De ersätts här med begreppen **vänstermelodi** och **högermelodi**. Dessa etiketter åsätts nu inte längre hela ord utan specifikt vissa stavelser i betonade ord, oftast men inte alltid just de långa stavelserna. Hela tiden är det binära valsituationer stavelse för stavelse: Lång eller kort? Väns- ter- eller högermelodi? **Fortsättningsmelodi** och **slutmelodi** följer med total automatik. (Figur 1.)

Den kompletta prosodin i ett svenskt yttrande utgörs sedan helt enkelt av summan av kombinationerna av de två stavelselängderna med någon av de fyra melodierna. Sammantaget innebär detta för de studerande en mycket konkret och lättfattlig terminologi och beskrivning, som är direkt användbar i praktiken i uttalsinläringen oavsett de studerandes utbildningsbakgrund, även på distans utan tillgång till levande lärare.

---

² Svenska Akademiens Ordbok.

Figur 1. Generellt flödesschema för ordprosodins val av “melodi”, stavelse för stavelse. Slutmelodin är dock ej inkluderad här, då den inte är en egenskap för ett visst ord utan för hela yttrandet och alltid hamnar på yttrandets sista stavelse, oavsett dess prosodi i övrigt.

2. Tidigare “betoning”, nu “längd”

Betoningen är en lexikalisk företeelse: I varje ord är platsen för betoningen noga bestämd i lexikon. Men hur realiseras betoningen fysikaliskt? I svenskan är det närmast kopplat till stavelselängden. Många andra fysikaliska faktorer ingår emellertid också samtidigt i den subjektiva upplevelsen av betoning, eller prominens. Se tabell:

Subjektiva faktorer	Objektiva/fysikaliska faktorer i begreppet “betoning”
längd	duration (ms)
tonförlopp	F0-rörelser (Hz) (F0 = röstkällans grundtonsfrekvens)
tryck/styrka	intensitet (dB)
vokalkvalitet	formantspektrum och formantbandbredder (formanter = resonanser som förstärker olika övertoner från rösten; specifika formantkombinationer “formar” varje vokalklang likt ett pianoackord)
röstklang	fonationstyp (fonation=stämbandens vibration; deras vibrationsegenskaper varierar med kön, ålder, kroppsbyggnad, röstträning, lufttryck i lungorna, vokaler, konsonanter, kommunikativa avsikter, yttre ljudnivå, känsloläge, rökvanor, sjukliga förändringar, mm.)

Varje subjektiv faktor har inte bara samband horisontellt i tabellen med motsvarande objektiva faktor, t.ex. längd med duration, utan också med *alla* de andra faktorerna diagonalt och vertikalt. Upple-

velsen av t.ex. längdskillnader påverkas även av skillnader i F0-rörelser, intensitet, etc. En stigande eller fallande ton uppfattas som "längre" än en stillaliggande ton, även om de är fysikaliskt lika långa.³ Likaså påverkas alla de fysikaliska faktorerna samtidigt även om talaren medvetet bara försöker variera en av de subjektiva. Höjer man tonen stiger intensiteten också. Och röstklngen förändras. Det är således ett komplicerat samspel av olika faktorer som fonetiskt ger konversationen dess variationer i "betoning" i såväl produktion som perception. Denna komplexitet försvårar för den pedagogiska tillämpningen.

Lyckligtvis har fonetisk forskning visat att det för svenskans vidkommande är en specifik faktor som är viktigare än de andra i begreppet betoning, nämligen längden/durationen. Tumregelmässigt är en betonad stavelse ca 100 ms längre än en obetonad.⁴ I andra språk är det oftare tryckstyrkan och/eller något visst tonförlopp som signalerar betoningsgraden. I svenskan kommer visserligen tonförloppet in som komplement till durationen, men då snarare under begreppen intonation och accent. En betonad stavelse i svenskan har såväl ökad längd som en stigande eller fallande ton, medan de obetonade (dvs korta) stavelserna ofta bara har en stillaliggande ton. Vilket alltså förstärker intrycket av "korthet". Som vi ska se nedan händer det emellertid mycket ofta att en obetonad stavelse i svenskan har en kraftigt stigande ton till en mycket hög F0-topp för att signalera fokus/satsbetoning. Tonsignalen i dessa fall gäller därför hela ordet, men naturligtvis inte själva den korta stavelse som tontoppen måste placeras på. Oinformerade elever med modersmål i vilka det är tontoppen eller tonrörelsen i sig som signalerar betoning uppfattar alltså detta ofta felaktigt som "beto-

---

³ Pisoni, David. B. 1976: Fundamental frequency and perceived vowel duration, i: *J Acoust Soc Am* 59. S. S39.

⁴ Fant, Gunnar & Kruckenberg, Anita. 1994: Notes on stress and word accent in Swedish, i: *STL-QPSR* (2-3). S. 125-144.

ning” även på svenska. Detta i sin tur kan i deras uttal medföra att den egentligen huvudbetonade stavelsen blir för kort och därmed av infödda svenskar uppfattas som obetonad, t.ex. den första stavelsen vid typiskt brutet uttal av ord såsom “*arBETA, medDEla, påPEka, inVANdrare*” (versalerna är här ämnade att indikera “betoningen”). Korrekt uttalat skulle det ha varit *ARBETA, MEDDEla, PÅPEka, INVANDrare*, dvs. två långa stavelser i varje exempel.

Däremot är tryckstyrkan/intensiteten nästan ovidkommande för normal ordbetoning i svenskan, även om den spelar någon roll vid fokusbetoning. Intensiteten är f.ö. kraftigt beroende av både F0 och vokalkvaliteten. Öppna vokaler, t.ex. /a/, har högre intensitet och uppfattas som “starkare” än slutna vokaler, t.ex. /i/. Så i t.ex. ordet *titta* uppmäts betydligt högre intensitet (högre dB-värde) i den obetonade (korta) stavelsen *-ta* än i den betonade (långa) *titt-*. Termer som “tryck/starktryck/bitryck” måste därför betraktas som inadekvata och olämpliga för klassrumsbruk. I den betonade stavelsen i detta exempel är dessutom vokalsegmentet *-i-* mycket kort, och det är nästan bara den förlängda tystnadsperioden i t-ljudet som signalerar betoningen! (Jfr *tita* som har lång vokal och en viss skillnad i vokalkvalitet som samverkar med durationen.) Den korta slutstavelsen *-ta*, däremot, uppbär både satsintonationens höga topp och slutintonationens kraftiga fall, om man uttalar ordet isolerat. Detta är en utmärkt illustration till att det är just durationen och inte melodin som är den primära betoningsmarkören.⁵

Ytterligare faktorer förknippade med betoning/obetonning är stavelsekomplexitet, reduktionsgrad, kroppsrörelser och, framför allt, den lokala kontrasten mot närmast omgivande stavelselängder. Tack vare det sistnämnda fungerar signalerna lika perfekt i alla talhastigheter.

⁵ Kanske är det accentsystemet som tvingar till detta förhållande för durationen. Finlandssvenska varieteter som saknar accentsystemet har inte durationen som primär betoningsmarkör. Betonade stavelser kan där vara såväl helt korta som långa. Se även avsnitt 4.

I tillägg till att det sålunda är fonetiskt och fonologiskt mest korrekt att använda begreppet längd i stället för betoning finns det dessutom en oerhört stor pedagogisk fördel med det: Det är ju nämligen så konkret. Alla människor oavsett kultur och modersmål förstår oppositionen lång-kort på i princip samma sätt. Läraren kan sträcka ut ett gummiband, och ingen kan undgå att se att det då är längre än när det inte sträcks. Längdskillnader i uttalet utnyttjas faktiskt i alla språk och kulturer, men i många fall bara för att signalera olika känslolägen och inte för rent språkliga distinktioner som i svenskan.⁶ Vidare kan alla människor sjunga åtminstone en barnvisa på sitt modersmål, och i alla visor finns det såväl långa som korta noter. Så även om några kanske sjunger falskt, brukar de flesta ändå klara av tonernas längdförhållanden och därmed rytmen i sin barnvisa. Det finns således inga teoretiska, psykologiska eller fysiska hinder men goda förutsättningar för vem som helst att kunna tillägna sig svenskans rytmregler på ett idiomatiskt sätt, givet att man får adekvata instruktioner.

Vid de vokal- och konsonantdurationer som är aktuella i normalt tal kan människans hörselsinne detektera skillnader på så lite som ca 10 procent. Men de durationsökningar som svenskan i praktiken utnyttjar för distinktionen lång-kort ligger på runt 50-75 procent, vilket alltså med råge överstiger det nödvändiga.⁷ Det är

---

⁶ Exempel på ett sådant språk är polskan. Detta gör ofta att en elev med sådant modersmål kan känna ett mentalt motstånd mot att uttala tillräckligt långa ljud i svenskan, eftersom det kan upplevas som "fel signaler", t.ex. en förebrående attityd, som man inte menar. Vidare kan långa ljud uppstå pga en följd av två identiska fonem över en junktur. T.ex. spanskan saknar fonologisk längd, men spanskans *él lee* 'han läser' har ett uttal av ordet 'lee' som är svårt att skilja från det svenska ordet 'le' (smila). Eller i pluralis, *ellos leen* -- i stort sett identiskt uttal med adj, 'len' på svenska. Ingen enda människa jag har träffat har haft några svårigheter med långa ljud, inte ens med långa tonlösa obstruenter som i 'ett', 'tack' eller 'pappa'.

⁷ Kjellin, Olle, 2002: *Uttalet, språket och hjärnan. Teori och metodik för språkundervisningen*, s. 76.

därför lätt för alla människor att uppfatta svenskans olika långa ljud och imitera dem. Det enda som behövs är att göra de studerande uppmärksamma på att denna dimension existerar i talet och att den faktiskt utnyttjas lingvistiskt som "betoning" i svenskan. När läraren dessutom under körövningarna⁸ håller fram och drar i ett kraftigt gummiband eller resårband synkront med de långa stavelserna, ökar kommunikationen över hjärnbalken mellan höger- och vänsterhjärnan hos eleverna på ett sätt som är mycket fördelaktigt för inläringen och långtidsminnet.⁹

Den centrala rikssvenskan har i denna nya terminologi som sagt endast två betoningsgrader, lång stavelse (= "betonad") resp. kort stavelse (= "obetonad"), och det är alltså viktigt att se just stavelse-längden som den primära faktorn i betoningen, inte melodin, trycket eller något annat.¹⁰ Man kan kanske behöva behålla termen betonad för hela ordet som sådant; ett ord i ett yttrande kan ju vara betonat (prominent) eller obetonat (försvagat, reducerat). Men det som den nya terminologin tillför är hur talaren precis ska förfara rent konkret, stavelse för stavelse, i varje yttrande för att få ett uttal som låter svenskt med prominensvariationer och allt. Därvid kan den studerande dessutom enkelt uppmärksammas på den specifikt svenska företeelsen komplementär längd¹¹, dvs. att det antingen är stavelsens vokaliska kärna som är lång (V:), eller den efterföljande konsonanten/konsonantgruppen som är lång (VC:). Det räcker inte att bara nämna vokallängderna. Och det är aldrig en förlängning av både vokalen och konsonanten samtidigt såsom t.ex. i eng-

---

⁸ Kjellin, 2002: Sid. 133.

⁹ Gilbert, Judy B.: Joseph E. Bogen: 'Clarifying the wine', i: David J. Mendelsohn (red.), *Expanding Our Vision: Insights for Language Teachers*, 1999.

¹⁰ Kjellin, Olle, 1995: *Svensk prosodi i praktiken. Instruktioner och övningar i svenskt uttal, speciellt språkmelodin* [9 uppl.].

¹¹ Komplementär längd finns också i norskan och isländskan. Vidare även i emfatiskt uttal i några andra språk.

elsk fokusbetoning, eller en förlängning huvudsakligen av stavelsens initialkonsonant som i fransk fokusbetoning.¹²

Detta är den basala insikten. Den binära stavelselängden är lexikaliskt betingad, dvs. det hör till varje ords grundläggande egenskaper vilken stavelse eller vilka två stavelser i det som ska vara lång(a) när ordet är betonat. Melodin (dvs. intonationen), däremot, är morfologiskt, syntaktiskt och pragmatiskt betingad, dvs. bestäms av ordens form för tillfället och deras plats och vikt i yttrandet och i diskursen. Mer om detta nedan.

Ett och samma betonade ord kan ha högst två långa stavelser. Om det finns fler kandidater, såsom vid långa sammansättningar och vissa avledningar,¹³ letar man bara upp den första stavelsen som kan vara lång, och sedan den sista som kan vara lång; dessa två blir hela ordets enda två långa stavelser. Alla mellanliggande "föredetta långa" stavelser blir avbetonade och får ett mer eller mindre reducerat uttal.¹⁴

Exempel:

Ortografiskt

arbetar

arbetslös

arbetslöshet

arbetslöshetsförsäkring

Uttalshärmande stavning

arrrbeeetar

arrrb*tslöös

arrrb*tsl*sheets

arrrb*tsl*sb*tsf*rsäääkring

Trippelstavningen i den högra kolumnen symboliserar här stavelselängden och anger vilket segment i stavelsen som är det långa, vokalljudet eller konsonantljudet. De med asterisk (*) symboliserade

¹² Fant, Gunnar, Kruckenberg, Anita & Nord, Lennart. 1991: 'Durational correlates of stress in Swedish, French and English', *J Phonetics* 19, s. 351-365.

¹³ Se morfemtabellen i Kjellin 1995, s. 147.

¹⁴ Just på denna punkt skiljer sig många finlandssvenska och skånska varieteter ganska mycket från den centrala rikssvenskan.

vokalljuden kan uttalas på en mängd olika sätt, från ett noggrant alfabetiskt uttal till ett slappt och mycket kort schwa, eller något melanting, helt och enbart beroende på talarens behov och intentioner för tillfället. (Därför kan det internationella fonetiska alfabetet IPA inte användas här; fonetisk skrift visar ju bara ett visst uttal vid ett specifikt tillfälle.) Det är emellertid viktigt att inse att de av lyssnaren ändå alltid uppfattas korrekt såsom enligt stavningen, även om de reducerats ända till en knappt existerande schwa-vokal. Läpprundningen och den fysiska vokalkvaliteten är nämligen i stort sett fonologiskt irrelevant för perceptionen i obetonade stavelser. Detta uttal kallas i denna artikelförfattares klassrum för **amöbauttal**, med hänsyftning till den encelliga amöbans nästan obegränsade formvariationer. Även konsonantlängden och hela stavelslängden i dessa obetonade stavelser kan ibland variera amöbalikt: De stavelser som är underliggande långa kan få uttalas alltifrån helt långa till mycket korta. (När dessa är långa har de betoningsgrad 1 enl. SAOB.) Som vi ska se nedan, får amöbastavelserna emellertid aldrig ha annat än en stillaliggande ton, “fortsättningsmelodi”, vilket markerar fonologisk “korthet”. Amöbalängden reflekterar det faktum att även stavesdurationen i dessa stavelser är fonologiskt irrelevant för perceptionen. Endast i sällsynta fall uppstår tvetydigheter, som t.ex. 'gallväggssjukdom' kontra 'gallväggssjukdom', där mellanstavelsernas längdkaraktäristika kan neutraliseras helt.

Det underlättar den studerandes uttal betydligt att känna till dessa “amöbaförhållanden”. I stället för att i varje stavelse behöva kämpa mot svenskans ca 20 olika vokallallofoner tillåts här nästan vad som helst, även långtgående konsonantförenklingar, och den studerande kan koncentrera sig på att göra ordens 1-2 långa stavelser tillräckligt långa, och artikulera bara just dem med korrekt läpprundning eller läppspredning. Eftersom språkrhythmen—den språkspecifika växlingen mellan “betonade” och “obetonade” stavelser—är bland det viktigaste för höruppfattning och talperception, leder redan enbart denna enkla pedagogiska åtgärd till betydligt mindre

brytning i elevernas svenska uttal. Längdväxlingarna, läppformerna i de långa stavelserna och amöbareduktionerna i de korta stavelserna är för lyssnarna de tre helt dominerande faktorerna för höruppfattningen och graden av upplevd brytning. I glädjen över denna lättvunna framgång brukar de flesta studerande sedan vilja gå vidare med intonationen och accenten/accenterna, för att få ett så naturligt, svenskklingande och lyssnarvänligt uttal som möjligt.¹⁵

3. Intonationen = fyra grundläggande “melodier”

Intonationen betingas av morfologiska, syntaktiska och pragmatis- ka faktorer, dvs. den beror på ordens aktuella former samt positioner och vikter i satser och yttranden. Den konkreta melodin definieras i föreliggande beskrivning inte per hela ord utan per stavelse på ett binärt sätt. Lägg märke till att egenskaperna i varje ords allra första stavelse har en nyckelroll. Det visar sig då att samspelet mellan längd och melodi i begreppet “betoning” snart uppenbarar sig som förvånansvärt enkelt, och tillämpningen blir rationell. Allt blir mycket enklare för både lärare och studerande att förstå och att hålla reda på.

Det finns med detta synsätt fyra grundläggande “melodier” i den centrala rikssvenskan: För de långa stavelserna en **vänsterme-**

---

¹⁵ Det framförs ibland att man inte ska belasta de studerande med tal om accent och intonation, med argumenten bl.a. att dessa faktorer sällan är viktiga för förståelsen, och att eftersom accent saknas i finlandssvenskan så behövs den inte i rikssvenskan heller. (Se t.ex. Slagbrand, Y. and B. Thorén, 1997. *Övningar i svensk basprosodi. Lärarhandledning och övningar i svenskt uttal inom SFI, svenska som andraspråk och svenska som främmande språk.*) Enligt undertecknads åsikt är detta emellertid en defätistisk kompromiss med den olyckliga omständligheten att alltför många lärare saknar adekvat utbildning i ämnet. Följden blir att man permanentar en oönskad brytning även hos de studerande som har högre ambitioner att tala naturligt svenska. Den nya terminologin ska förhoppningsvis kunna ändra på detta och underlätta för både lärarna och de studerande att förstå systemet och kunna öva in det för bruk i dagligt tal.

lodi eller en **högermelodi**, för de korta stavelserna en hög eller låg **fortsättningsmelodi**, och för yttrandets sista stavelse oavsett typ en **slutmelodi**:

Stavelsetyp	Melodityp	F0-mönster i centrala rikssvenskan	Motsvarighet i SAOB
Lång stavelse	vänstermelodi	fallande ton	3
	högermelodi	stigande ton	2 eller 4
Kort stavelse	Fortsättningsmelodi	stillaliggande ton, låg	0 eller 1
		stillaliggande ton, hög	0 eller 1
Sista stavelsen i yttrandet	slutmelodi	vanligen endast fallande	ej i SAOB

De fyra “melodierna” är byggstenarna för ordens och yttrandenas “intonation”. SAOBs siffror betecknar stavelsetyp och melodityp samtidigt, vilket kan leda till vissa inkonsekvenser och minska deras mnemotekniska användbarhet. Vänstermelodin motsvarar traditionens grava accent (accent 2; SAOB 3). Högermelodin är ingen accent alls, men har nära samband med traditionens “akuta accent”, som egentligen inte heller den är någon accent.¹⁶ Hela yttrandets intonation är resultatet av summan av de ingående ordens individuella betoningar och intonation (som i sin tur realiserar som summan av de ingående stavelsernas individuella längder och melodier)

¹⁶ En accent i detta sammanhang är enligt denna författare en tilläggsmarkör, en flagga utöver talsträngens normala intonation. Accenten kan kanske ses som en liten lyxdetalj som förtydligar ordens morfologiska egenskaper och underlättar taluppfattningen för lyssnaren. De flesta språk har ingen accent i den bemärkelsen, men accentsystem är för den skull inte ovanliga och finns t.ex. i vissa nederländska dialekter, flera sydslaviska och baltiska språk, japanska m.fl. Se även t.ex. Engstrand, Olle. 1997: ‘Phonetic Interpretation of the Word Accent Contrast in Swedish: Evidence from Spontaneous Speech’, *Phonetica* 54, s. 61-75.

samt av ordens relationer till varandra. Men av skäl som ovan bör man alltså i klassrummet kanske vara försiktig med själva termen 'intonation'. Möjligen kan även ordet 'melodi' diskuteras. Melodi som term är dock bra för pedagogiskt bruk, eftersom det är ett globalt begrepp som de flesta studerande lätt förstår oavsett utbildningsbakgrund.

För svenskans vidkommande rör sig melodierna på två nivåer, en hög (H) och en låg (L), samt antingen fallande (HL) eller stigande (LH) mellan nivåerna. Olika regionala varianter kan i princip beskrivas med olika timing mellan H- och L-rörelserna.¹⁷ Fysikaliskt relateras förstås alla "melodier" till hela yttrandets globala F0-kurva som baslinje.

3.1. Vänstermelodi och högermelodi

En lång stavelse har antingen vänster- eller högermelodi. Benämningarna ska påminna om att vänstermelodin uppträder tidigt i ordet (till vänster i skriftbilden), och högermelodin sent i ordet (till höger i skriftbilden). De traditionella termerna ger ingen sådan vägledning. Vi återkommer till detta med exempel nedan. Se även flödesschemat i Figur 1. I centrala rikssvenskan råkar vänstermelodin vara en snabbt fallande ton (HL), och högermelodin vanligen en snabbt stigande ton (LH). Därför kan vi fortsätta att i typografiskt okomplicerad skriftlig representation använda de traditionella accenttecknen: för vänstermelodin grav (˘), som ju pekar visuellt nedåt, och för högermelodin akut (´), som pekar uppåt. På skrivtavlan i klassrummet är det lika lätt att illustrera med långa, diagonala linjer tvärs igenom texten. I andra varianter och dialekter av svenskan kan melodierna fysiskt vara annorlunda; benämningarna i sig säger inget om melodiernas fysikaliska egenskaper. T.ex. är högermelodin i många götasvenska varieteter mycket långsamt stigande över flera stavelser i rad, medan den i Skåne vanligen är till stor del fallande.

---

¹⁷ Bruce, G. (1977). *Swedish word accents in sentence perspective*. Lund, CWK Gleerup.

De flesta svenska dialekter och regionala varianter har en fonologisk opposition mellan vänster- och högermelodi i någon form. Varje lärare måste ta reda på hur den egna specifika varianten ser ut.

3.2. Fortsättningsmelodi

En kort (dvs. i traditionell terminologi “obetonad”) stavelse har fortsättningsmelodi, som är en i princip stillaliggande ton, antingen låg eller hög. Detsamma gäller en avbetonad (reducerad) stavelse. Fortsättningsmelodin stannar schematiskt sett kvar på samma nivå som den senaste höger- eller vänstermelodins slutpunkt, dvs. antingen H eller L, genom alla korta stavelser, fram tills det kommer en ny lång stavelse eller en slutmelodi. Fysikaliskt följer fortsättningsmelodin den globala baslinjeförändring i grundtonen som sträcker sig över hela frasen eller yttrandet, och som vanligen är högst i början av talakten när talaren har gott om luft i lungorna, och sedan faller gradvis. Detta fysiologiskt fysikaliska skeende är emellertid universellt, oberoende av modersmål, och behöver vanligen inte nämnas i klassrumssituationen.

3.3. Slutmelodi

Slutmelodin är i centrala rikssvenskan ett kraftigt fall, ofta med knarr på rösten. Slutmelodin läggs till i slutet av yttrandets sista stavelse, oavsett om det är en lång eller kort stavelse, och oavsett vilken melodyp den tillhör.

Slutmelodin är normalt alltid bara fallande och har i svenskan i regel ingenting alls med fråge- eller påståendeintonation att göra. Fråga markeras ju i svenskan primärt med ordföljden, eventuellt med tillägg av fokusmelodi i högermelodin på frågans viktigaste ord—inte nödvändigtvis det sista ordet i satsen. Oavsett fokusmelodin är slutmelodin således normalt alltid fallande. Detta behöver nog påpekas för de flesta svenskstuderande, eftersom många

andra språk till skillnad från svenskan använder en stigande slutmelodi för att signalera en ja-nej-fråga.

I de syd- och västsvenska regionala varieteter där den vanliga högermelodins stigning ofta kommer mycket sent i ordet, tycks det som om det ibland inte finns "plats" för någon fallton i slutet, utan det låter som om slutmelodin pekar uppåt. Detta fenomen påverkar dock inte själva terminologin och behandlas inte närmare här.

3.4. Villkor för högermelodin

Eftersom lyssnaren ska kunna avkoda talsignalen och på enklaste sätt avgöra var orden börjar och slutar, är det naturligt att de prosodiska egenskaperna behöver vara som tydligast just kring ordgränserna. Med kunskap om denna princip i bakhuvudet blir regelverket för de olika melodityperna naturligt och lätt att minnas.

Högermelodin signalerar först och främst att ordet strax är slut. Den ska därutöver innehålla allt av känslor etc. som talaren vill förmedla; en länk mellan verbala och paralingvistiska uttryck. Högermelodin är därmed obligatorisk och måste alltid finnas någonstans i ett betonat ord. Så i de fall där det bara finns en enda stavelse i ordet, kan endast högermelodin komma i fråga. Då behöver man över huvud taget inte fundera på några andra regler:

Enstaviga ord: *HUS*, *BIL*, *LUNCH*

(Versaler anger här lång stavelse och akut-accenttecknet /´/ högermelodi; i övrigt normal ortografi. SAOB = hu⁴s, bi⁴l, lun⁴ch, med siffran oftast placerad efter den bokstav som primärt symboliserar det långa ljudet.)

I ett ord som bara har 1 lång stavelse men dessutom en eller flera korta stavelser gäller den enkla regeln:

Om den (enda) långa stavelsen är någonstans **till höger om** ordets **första** stavelse ska den ha **högermelodi**.

Flerstaviga ord: *po*ˈLIS, *tradi*ˈTION, *be*ˈTAlar, *för*ˈSÖker, *be*ˈSTÄLLningarna.

(SAOB = po⁰li⁴s, för⁰sö⁴ker, be⁰ställ⁴ning⁰ar⁰na⁰, etc.)

Ju mer av satsbetoning, emfas, kontrast, etc., som talaren vill lägga in, desto brantare och högre stigning, “uppförsbacke”, görs för att signalera detta (prominens) till lyssnaren. Denna förstärkta högermelodi kallas med ett samlingsnamn ‘fokusintonation’, eller hellre ‘fokusmelodi’.¹⁸ För motsatsen, dvs låg betoningsgrad/låg relativ vikt/låg prominens utanför fokus i satsen, gäller således en betydligt flackare kurva eller ofta ingen uppförsbacke alls. Observera att det i begreppet högermelodi således finns alla lutningsgrader, helt och hållet beroende på graden av fokusering. (Detta till skillnad från den väsentligen konstanta vänstermelodin, som i den centrala rikssvenskan alltid har i princip samma fallande lutningsgrad. Vänstermelodins domän, omfång och lutning påverkas vanligen endast obetydligt av eventuell fokusmelodi någonstans i ordet.)

Fokusmelodin används ofta i det viktigaste ordet i en fråga. “Frågeintonationen” utgörs då alltså av fokusmelodin på en stavelse någonstans i yttrandet och vanligen inte av någon avvikande riktning på slutmelodin, om vi över huvud taget markerar frågan med mer än bara ordföljden.

Som tidigare nämnts motsvarar högermelodin grovt sett akut accent. Det har emellertid i över hundra år diskuterats huruvida akut accent alls är någon accent.¹⁹ I den nya terminologins perspektiv är högermelodin varken en lexikalisk eller morfologisk markör. Den betraktas därför inte som någon egentlig accent utan som en syntaktisk och pragmatisk signal som hör till yttrandets intonation som helhet. Högermelodin placeras i regel på en lång stavelse. Men

¹⁸ Kjellin 1995, s. 59.

¹⁹ Engstrand 1997, s. 61-75.

om den långa stavelsen är upptagen av vänstermelodin i ett ord som bara har en enda lång stavelse, pressas högermelodin undan till påföljande stavelse, även om denna är kort, eller snarare till skarven till påföljande stavelse. Mer om detta nedan (avsnitten 3.5.b och 4).

3.5. Villkor för vänstermelodin: Flerstavighet

Vänstermelodin är en förvarningssignal för flerstavighet, alltså en morfologisk etikett, en äkta accent. I klassrummet kan den även alliterativt benämnas "Flagga För Flerstavighet". Sådan flerstavighet som i ett enskilt ord utlöser vänstermelodin kan förekomma på två principiellt olika sätt:

- (a) två långa stavelser med 0, 1 eller flera korta stavelser **omkring** sig,
- (b) en enda lång stavelse med en eller flera korta stavelser **efter** sig.

Den morfologiska förvarningsflaggan signalerar i (a) att "det här är den *vänstra* (första) av två långa stavelser i samma ord", respektive i (b) att "här *börjar* ett flerstavigt ord". Underförstått i båda fallen är "vänta därför tills högermelodin kommer, innan du börjar tolka detta ord".

3.5.a) Flerstaviga ord med 2 långa stavelser i samma ord

Detta är det enklaste fallet att fördela melodierna i. Det uppkommer vid sammansättningar och avledningar med morfem som innehåller lexikaliskt långa stavelser.²⁰ Oberoende av antalet korta stavelser före, mellan eller efter de långa stavelserna, blir den enkla, undantagsfria²¹ regeln nu:

---

²⁰ Kjellin 1995, morfemtabellen s. 147.

²¹ Avledningssuffixet *-het* har vacklande tyngd i ord med prefixet *be-* eller (kort) *för-*. Ibland är det kort som i *be'GIVENhet*, *för'LÄGENhet*, *be'KLÄMDhet*; ibland

Det ska **alltid vara vänstermelodi på den vänstra långa** och **högermelodi på den högra långa** stavelsen.

Häri ligger en del av den eleganta genomskinligheten i den nya terminologin som visat sig innebära en sådan förenkling för de svenskstuderande att accentreglerna, som tidigare upplevdes som krångliga, nu närmast framstår som självklara.

Exempel (med grav-accenttecknet /`/ som symbol för vänstermelodin, i övrigt som tidigare):

`AR BEtar
 `ARBets LÖS
 me `TALLindustriar `BETare
 `FOLKunga `GAtan
 gym `NASielärarkompe `TENS
 trehundra `FEMtiokronorsbil JETter

(SAOB = ar³be²tar⁰, ar³be⁰tslö²s, me⁰tall³:in⁰du⁰stri^{0/1}ar⁰be²ta⁰re⁰, etc.)

Mellan de två långa stavelserna håller sig fortsättningsmelodin kvar på den F0-nivå som vänstermelodin slutade på. I den centrala rikssvenskan och många andra varieteter är det i denna typ av ord alltid en låg nivå, eftersom vänstermelodin är en fallande ton. “Före-detta långa” stavelser, dvs. underliggande långa men i det aktuella ordet reducerade/avbetonade och nu således korta mellan-stavelser, kan ändå, såsom nämnts ovan, amöbalikt få uttalas så långa som talaren vill och hinner, men de kan **aldrig** få någon annan melodi än fortsättningsmelodin. SAOB kallar detta svagt bitryck. Exempel:

---

långt som i be`KLÄMD HET, be`KVÄM HET. Melodivalet följer därmed helt enligt regeln. Homograferna för- som i för`STÅR och FÖR- som i `FÖRAR`BEte har också olika tyngd och utgör inte heller några undantag från regeln.

gym`NAsieLÄrarkompeTENsutVECKlingskoordi Nator

(SAOB = gym⁰na³sie⁰lä¹rar⁰kom⁰pe⁰ten¹su⁰tveck¹lings⁰koo⁰rdi⁰na²tor⁰)

Man kan likna de mellanliggande, amöbalånga stavelserna vid extra bropelare under en mycket lång bro. Dessa hjälper bron att hålla sig uppe, men de når själva inte land. Det är då alltså vänster- och högermelodierna som är ordets “brofästen” indikerande ordets början och slut, dvs hur ordet hänger ihop internt och med omgivande ord. Den fysiska durationen i de mellanliggande, avbetonade stavelserna är således fonologiskt irrelevant och uppfattas vanligen inte av lyssnaren. Det är först när högermelodin kommer och signalerar att ordslutet närmar sig som lyssnarens perceptionsmekanismer börjar tolka hela ordet. Talperceptionen fungerar nämligen så att vi tolkar ett ord eller uttryck genom att automatiskt och undermedvetet gissa i förväg så snart vi har hört tillräckligt mycket av början av ordet eller uttrycket.²² Vänstermelodin och den låga fortsättningsmelodin fungerar som en broms för denna process, eftersom det kan vara omöjligt att gissa rätt innan högermelodin har kommit. Det är således högermelodin som definierar “tillräckligt mycket” i svenskan; den signalerar att ordet närmar sig sitt slut. Yttrandets sista högermelodi blir oftast högre och stavelsen ytterligare förlängd (fokusmelodi; se ovan), vilket signalerar att yttrandet självt närmar sig sitt slut.

3.5.b) Flerstaviga ord med 1 *lång* stavelse följt av en eller flera korta stavelser

För flerstaviga ord med bara en enda lång stavelse behöver man tänka efter lite extra i vissa speciella ord eller ordformer. I normalfallet ska det vara:

---

²² Nooteboom, S. G. & Truin, P. G. M. 1980: ‘Word recognition from fragments of spoken words by native and non-native listeners’, *IPO annual Progress Report* 15, s. 42-47.

vänstermelodi i den långa stavelsen, om denna är **längst till vänster**, och **endast** om den är längst till vänster (annars högermelodi såsom beskrevs i avsnitt 3.4 ovan).

Exempel:

Vänster- plus högermelodi: `TA`lar, `TA`lade, `FLIC`korna, `SÖK`te, `RÖ`da, etc.²³

Bara högermelodi: *be* `TAlar, *för* `SÖKte, *departe* `MENT, *univer-*
si `TEtet, etc.

(SAOB = ta³lar², ta³la²de⁰, flick³or²na⁰; be⁰ta⁴lar⁰, de^{0/1}part^{0/1}e⁰men⁴t, etc.)

I orden med vänstermelodi följer nu högermelodin omedelbart i början av den påföljande stavelsen. Högermelodin måste ju finnas obligatoriskt någonstans i ordet, men den enda långa stavelsen är ockuperad av vänstermelodin, flaggan för flerstavighet. Högermelodin blir då pressad åt höger och stiger upp så snabbt som möjligt efter vänstermelodins slut, så att den efterföljande korta stavelsen ska kunna ha sin fortsättningsmelodi, som ju en kort stavelse ska hinna ha innan slutmelodin kommer. Det är detta som ger hela ordet dess karakteristiska, tvåtoppiga melodi. Se vidare i avsnitt 4.

För eventuell vänstermelodi under delregel (b) måste man nu dessutom komma ihåg att **substantiv i bestämd form har samma melodi som i obestämd form**, och att **verb i presens har samma melodi som den oböjda stammen** (=imperativformen). Det beror på att den bestämda artikeln är enklitisk och därför inte påverkar substantivets prosodi, och att presensmorfemet är den icke stavelsebildande konsonanten -r, med eller utan vokalepentes (inskottsvokal), som inte heller påverkar ordets prosodi.

²³ Läsaren påminns om att accenttecknen här inte markerar s.k. betoning som i traditionella framställningar, utan bara den schematiska startpunkten för vänster- resp. högermelodin.

Exempel med bestämd artikel:

Vänstermelodi: `AN'den (från det tvåstaviga `AN'de med vänstermelodi i den långa stavelsen, eftersom den är längst till vänster i ordet)

Högermelodi: 'ANden (från det enstaviga 'AND som ju bara kan ha högermelodi, eftersom det är just enstavigt)

Vänstermelodi: `STÄL'let (från det tvåstaviga `STÄL'le med vänstermelodi i den långa stavelsen, eftersom den är längst till vänster i ordet)

Högermelodi: 'STÄLlet (från det enstaviga 'STÄLL med högermelodi)

Högermelodi: 'BARNen (från det enstaviga 'BARN med högermelodi; singularis eller pluralis är alltså egalt)

Exempel med presens-r:

Vänstermelodi: `TA'lar (från det tvåstaviga `TA'la med vänstermelodi i den långa stavelsen, eftersom den är längst till vänster i ordet)

Högermelodi: 'SÖker (från det enstaviga 'SÖK)

Högermelodi: be TA'lar (den långa stavelsen är till höger om den första stavelsen)

I vissa ord kan det finnas faktorer som omljud och vissa suffix som tycks **blockera** vänstermelodin i osammansatta ord. Se prosodiboken för fler detaljer.²⁴ Således högermelodi i t.ex.:

'TYpisk, 'KEmisk, 'KEmiska, 'ENGelska (suffixet -(i)sk(a) blockerar vänstermelodin)

'KOMpis, 'DAgis, 'DAgiset, 'MUsikerna (suffixen -is, -iker blockerar vänstermelodin)

LÄNGre, HÖGre, 'YTterst, 'YTtersta, 'HÄNder, 'FÖTterna, 'FÄder

---

²⁴ Kjellin 1995, s. 108 ff.

Omljudet blockerar vanligen vänstermelodin (jfr *FA'der* utan omljud), särskilt om den följande stavelsen innehåller vokalen *e*. Enda undantaget är *SO'ner*. Men utan *e* och i stället med vokalen *a* i suffixet återställs grundregeln: *HÖG'sta*, *MÖD'rar* med vänstermelodi längst till vänster på vanligt sätt. På liknande sätt tycks vokalen *i* eller *e* vara nödvändig för att suffixet *-sk-* ska blockera vänstermelodin, varvid ord som *DAN'ska*, *FRAN'ska*, *TYS'ka* som saknar detta följer grundregeln.

Blockering kan dock (förstås) aldrig ske i ord med två långa stavelser, dvs sammansättningar och vissa avledningar, som ju följer delregel (a) ovan; t.ex.:

AN'SÖker, *DAGis'BARNen*, *BARN'DAGiset*,
KVANT'KEmiska, *NEder'LÄNDska*.

Ytterligare några specialfall: Nomen som slutar på *-a* föregånget av en lång stavelse (dvs. penultimabetoning) får vänstermelodi på den långa stavelsen även om den inte är längst till vänster i ordet, t.ex. *marga'RE'ta*, *argen'TI'na*. Jfr produktnamnet Addera (*ad'DE'ra*, en medicinsk näringsdryck) med verbet addera (*ad'DERä*). Även substantivet *ja'PAN'ska* som beteckning på en kvinna hörs ofta om ej alltid med vänstermelodi, medan språkbeteckningen uttalas *ja'PANska* enligt grundregeln. Hit hör även ett fåtal speciella nomen med en lång penultimastavelse som idiosynkratiskt kräver vänstermelodi, trots att den inte hamnar längst till vänster i ordet, t.ex. *vä'NIN'na*, *prin'SES'sa*, *pro'FES'sor*. Likaså i pluralis *vä'NIN'nor* och *prin'SES'sor*, som har kvar sitt idiosynkratiska mönster, men inte *profes'SOrer*, eftersom suffixet *-or* här har återtagit sin lexikaliskt ursprungliga längd och därför inte följer den idiosynkratiska varianten längre utan får högermelodi enligt grundregeln.

Vidare är idiosynkratisk vänstermelodi på näst sista stavelsen också generellt fallet (men med vacklande tillämpning) i penultima-betonade latinska lånord med försvenskat uttal, t.ex.:

navi`GA`re, ne`CES`se, co`RO`na, mu`SE`um, ulti`MA`tum, ma`RI`na, kon`CEN`sus.

Till sist finns en liten grupp frekventa, sammansatta ord som i sina former med kraftigt reducerad andrastavelse har förlorat vänstermelodin, som de annars egentligen borde ha:

*MÅNda, MÅNdan, ..., RIKSda, RIKSdan, VERKsta, TRÄDgård, m.fl.*²⁵

Däremot, i böjda former med mindre reduktioner återfår dessa ord vanligen sin regelmässiga ordprosodi som alla andra ord med två långa stavelser:

MÅN`DAgen (ibl. även MÅN`dagen), TIS`DAgar, VERK`STÄder, TRÄD`GÅRdar.

3.6. Flerstavigt eller inte?

Ord som slutar på **-el**, **-en**, eller **-er** kräver extra eftertanke. Av språkhistoriska skäl är detta ordslut nämligen stavelsebildande bara ibland, t.ex. *NYC`kel, VA`ken*, med vänstermelodi enligt reglerna. Andra ord räknas som enstaviga i prosodisk mening men med inskottsvokal, t.ex. *CY`kel, VATT`en, FÖN`Ster*, vilka därför får högermelodi enligt **samma** regler. Inskottsvokalen påverkar inte prosodin i dessa ord, lika lite som presens-r med eventuell inskottsvokal gör det. Det är emellertid inte någon slumpmässig fördelning, utan det finns några enkla tumregler för hur man ska veta vilken typ ett visst el-en-er-ord tillhör:

---

²⁵ Kjellin 1995, s. 58.

	Prosodiskt tvåstaviga, alltid vänstermelodi	Prosodiskt enstaviga, alltid högermelodi i oböjda former
Oböjda adjektiv	Alla adjektiv på -en , inkl. perfekt particip av starka verb: `VA`ken, `ÖP`pen, `SKRI`ven	Alla adjektiv på -el, -er : `EN`kel, `US`el, `VACK`er, `MAG`er
Oböjda substantiv, neutrum	(Inga neutrala substantiv alls med slutstavelsen -el, -en , eller -er har vänstermelodi.)	Alla neutrala substantiv: `MED`el, `KAK`el, `SEG`el, `VATT`en, `TECK`en, `VAP`en, `SOCK`er, `SILV`er, `NUMM`er
Böjda former	Alla adjektiv: `VAK`na, `ÖPP`na, `SKRIV`na `ENK`la, `US`la, `VACK`ra, `MAG`ra	Alla neutrala substantiv: `MED`let, `MED`len, `KAK`let, `SEG`let, `VATT`net, `TECK`net, `VAP`net, `VAP`nen, `SOCK`ret, `SILV`ret, `NUM`ret Även `MED`lena, `SEG`lena, `TECK`nena, `NUM`rena, `NUMM`erna

Kvar blir ett par små grupper icke-neutrala substantiv (utrum) som inte följer något riktigt tydligt mönster och därför hamnar utanför tabellen och måste memoreras vart för sig:

A) Prosodiskt tvåstaviga, således med vänstermelodi (innehåller många namn på verktyg och redskap):

`NYC`kel, `HY`vel, `RE`gel (=lås); `SYS`ter, `MO`der

B) Prosodiskt enstaviga, således med högermelodi:

ˈCYkel, ˈFÄgel, ˈREgel (=föreskrift); ˈORden (t.ex. Frimurarorden); ˈVINter, ˈDUMmer

I böjda former med -a- i (första) suffixet blir alla dessa ord prosodiskt tvåstaviga: ˈNYCKˈlar, ˈREGˈlar; ˈCYKˈlar, ˈORDˈnar, ˈVINTˈrar, ˈVINTˈrarna. Men med -e- i första suffixet förblir de prosodiskt enstaviga: ˈREGler, ˈREGlerna.

Ovanstående gäller givetvis endast när dessa ord inte ingår i någon sammansättning eller avledning, då ju andra regler tar över (som ˈNYˈSKRIven, ˈENkelˈHET, ˈSILverˈNYCkel (Avsnitt 3.5a.)).

4. En svensk egenhet²⁶

När ett flerstavigt ord bara har en enda lång stavelse och denna långa stavelse är längst till vänster i ordet och därmed “upptagen” av vänstermelodin enligt ovan, måste den obligatoriska högermelodin, som nämnts, vänta till efter vänstermelodins slutpunkt och sedan komma “uppstudsande” direkt efter vänstermelodin, dvs. i början av den påföljande stavelsen i t.ex. ˈTAˈlar, ˈFLICˈkor. Man kan därmed betrakta vänstermelodin, den morfologiska flaggan, som ett tillfälligt intrång i satsens “normala” intonationsvågor. Högermelodins uppstuds ska sedan vara så snabb som möjligt. Ty den påföljande korta stavelsen ska ju—i princip—ha fortsättningsmelodi, som ska ligga på den höga nivån där högermelodin slutar.

Det kanske märkligaste i ett internationellt perspektiv är här att en kort (dvs. obetonad) slutstavelse i ett svenskt yttrande, t.ex. -ta i “Var får jag sitta?”, kan härbärgera (1) det ordets högermelodi, (2) satsens satsintonation med (3) extra hög F0 på grund av fokusmelodi, och (4) yttrandets slutmelodi med ett kraftigt fall. Allt samlat på en enda s.k. obetonad stavelse!

---

²⁶ Tillika en norsk egenhet; svenskan och norskan är ju generellt mycket lika i prosodiskt hänseende.

Ifall den långa stavelsen följs av två eller flera korta stavelser, kan uppstudsens få vara långsammare och mera diffust utspridd. Så även om tonstigningen börjar direkt efter den långa stavelsen, kan i längre ord som t.ex. 'TA'lade , 'FLIC'korna och 'MÄN'niskorna högermelodins topp få hamna på andra, tredje eller fjärde stavelsen, eller någonstans mittemellan dem. Toppens exakta form och position bland dessa korta stavelser är helt enkelt oväsentlig för talperceptionen och växlar amöbalikt bland annat beroende på kontexten och den regionala varianten. I meningen “Här kommer flickorna!” är toppen i centrala rikssvenskan mest sannolikt på -kor-, men i “Flickorna i Småland...” är toppen snarare (men inte nödvändigtvis) på -na- eller -i-. OBS dock: För många svenskstuderande kan det ju enligt deras egna språkliga system som nämnts ovan vara just tontoppen eller tonändringen som “är” betoningen, vilket kan leda till stor förvirring, om inte läraren påpekar skillnaderna.

Denna variabilitet kan även förleda fonetiskt otränade lärare i svenska att tro att den andra tontoppen är en andra “betoning” som ska hamna ibland på den ena, ibland på den andra (eller tredje) av de sista stavelserna enligt någon mystisk regel. Det finns till och med ett publicerat prosodiläromedel för invandrare och svensklärare vari man explicit hävdar just denna villfarelse men utan att ange någon regel, och då blir ju förvirringen total.²⁷

Därför är det bättre att i svenskundervisningen i stället öva in detta med stavelselängden i kombination med olika melodier och undvika ordet “betoning”. Ord som 'TA'lade , 'FLIC'korna och 'MÄN'niskorna har ju inte två “betoningar”, inte ens vid fokuserat uttal, bara två tontoppar. Jfr skillnaden mellan 'Å'lade (lång-kort-kort, av *åla*; en enda lång stavelse, vilken innehåller vänstermelodin

²⁷ Westergren, Agneta, 2000: *Svenska med melodi. Om uttal i svenska språket*. Boken tycks ej vara fackmannagranskad, och den medföljande CD-skivan ger märkliga uttalsalternativ som 'FLIH'HH'KOOOrna och 'FLIH'HH'kor'NAAA (för “flickorna”). Eventuella läsare rekommenderas hög vaksamhet och goda kunskaper i fonetik.

varvid högermelodin blir förskjuten åt höger och diffust utspridd i efterföljande, korta stavelser) och `ÁLAdé (lång-lång-kort, av *ålägga*; två långa stavelser med vänstermelodin på den vänstra långa och högermelodin distinkt på den högra långa, utan möjlighet till spridning).

Med den traditionella terminologin skulle man egentligen behöva säga att dessa ord har både grav och akut accent, vilket är absurt. Vanligen har man undvikit att tala om det, eller kallat det för bitryck. Men termen bitryck medför samma problem som i nyssnämnda uttalsmaterial, eftersom bitryckets domän är en specifik stavelse, till skillnad från den av vänstermelodin undanträngda högermelodin som förlorat sin stavelsetillhörighet och får alla de efterföljande korta stavelserna som sin kollektiva domän. Med den nya terminologin blir det således närmast självklart hur detta ligger till.

5. Mer om fokusmelodin

Endast talaren själv bestämmer vad som ska fokuseras i ett yttrande. Vilken stavelse som helst kan få fokus, vanligen en lång stavelse, men det är även möjligt på en annars kort stavelse, om talaren så önskar. Den fokuserade stavelsen får då en högt stigande högermelodi och kan gärna förlängas mer eller mindre, även om den skulle varit kort i ofokuserad position. Högermelodier som hamnar utanför fokus får mycket flackare tonkurva. För illustrationens skull markeras nu fokusmelodin med dubbla accenttecken, t.ex.:

Fokus på hem: *han ska gå* `HEM
Fokus på gå: *han ska* ``GÅ`HEM
Fokus på ska: *han* ``SKA`gå`HEM
Fokus på han: ``HAN`ska`gå`HEM
Fokus på hemma: *är du* `HEM``ma?!
Fokus på hålla: *var ska jag* `HÅLL``la?

Det två sista exemplen här illustrerar en mycket viktig punkt, nämligen att en stavelse med vänstermelodi vanligen inte fokuseras! Tydligt är flerstavighetsflaggan för viktig för att upphävas. I stället blir det den efterföljande högermelodin som ska bära fokuseringsmelodin, oavsett om det är på en lång stavelse eller på en kort, som antytts i avsnitt 4, ovan. T.ex. som här den sista stavelsen -ma i ett förvånat *HEM*''*ma* resp. -la i *HÅLL*''*la*. Dessa i grunden korta stavelser kan aldrig någonsin, ens i fokuserad ställning, få den långa a-ljudets kvalitet som i verbet 'la' (lade) av 'lägga'. Detta visar att det inte rör sig om en "betoning", bara om en fokuseringsmelodi.

En liten grupp ord har fått en nästan ständig fokuseringsmelodi på en lexikaliskt kort stavelse, kanske beroende på en ursprunglig kontrastbetoning. Det gäller framför allt några adjektiv som slutar på -iv, som positiv, negativ, kollektiv, kontrastiv, m.fl. Deras lexikaliska ordprosodi är *posi*''*TIV*, *nega*''*TIV*, *kollek*''*TIV*, etc. Men ofta eller oftast uttalas de ''*POsi*''*TIV*, ''*NEga*''*TIV*, ''*KOLLeK*''*TIV*²⁸, etc. med fokusering, dvs. stigande melodi och varierande stavelselängd, i den första stavelsen. Eftersom fokuseringsmelodin är en variant av högermelodin, får vi här således ord med två högermelodier, vilket kanske verkar förvånande. Som dock framgick av förklaringen, handlar det inte om några undantag till regel 3.5.a), ovan. Fokuseringsmelodin är ju egentligen bara ett tillfälligt tillägg; det upphäver inte någon lexikalisk betoningsregel. Emellertid har några av dessa ord dessutom fått speciella, lexikaliserade, substantiviska betydelser. Uttalet brukar då övergå till vara enligt den vanliga regeln för ord med två långa stavelser, dvs. vänstermelodi på den vänstra långa och högermelodi på den högra långa: ''*NEga*''*TIV*, ''*KOLLeK*''*TIV*²⁹. Många välkända

²⁸ Jfr kollektivtrafik *kollek*''*TIV**tra*''*FIK* för kollektivt bruk.

²⁹ Jfr kollektivboende ''*KOLLektiv*''*BOende*, och kanske även kollektivtrafik ''*KOLLektiv**tra*''*FIK* för dem som bor i kollektivet, dvs. en annan betydelse än i föregående fotnot?

grammatiktermer på -iv hör också hit: `ADjek TIV, `SUBstan TIV, etc.

6. Regelsammanfattning

1. En “betonad” stavelse måste vara lång: antingen med lång vokal eller med lång konsonant; och den långa stavelsen ska ha antingen vänstermelodi eller högermelodi.

2. Högermelodin åsätts en lång stavelse som är till höger om ordets första stavelse. Högermelodi är obligatorisk i varje betonat ord. Den signalerar att ordslutet är nära, och den innehåller pragmatisk-syntaktisk information. Enstaviga ord kan endast ha högermelodi, aldrig vänstermelodi, som är en flerstavighetssignal.

3. Vänstermelodi flaggar för flerstavighet. Flerstaviga ord är av två typer:

(a) Finns det 2 långa stavelser i ordet? Enkelt! Vänstermelodi på den vänstra långa, högermelodi på den högra långa.

(b) Finns det 1 lång stavelse och resten korta? Tänk mer! Grundprincip: Är den långa stavelsen längst till vänster i ordet? →Vänstermelodi, sedan omedelbart högermelodi!

Är den långa stavelsen inte längst till vänster utan till höger om den första stavelsen? →Högermelodi.

4. Följande fåtal exempel täcker fullständigt dessa grundregler: *TAL*, *TALL*; *ObetalBAR*, *beTALningsanSVAriga*; *TA'lar*, *TA'lade*, *beTAlar*.

5. Tilläggsinfo för bestämd form, presensform, ord som lutar på -el, -en, -er, -(i)sk, -is, m.fl.

6. Tillämpning! Hur ska lyssnaren tolka signalerna? Se följande tabell, där första kolumnen innehåller en tänkt ljudföljd som når lyssnarens öra, varvid hjärnan leds (ska ledas) till den ena eller andra

förhandsgissningen beroende på ljudföljdens prosodiska egenskaper:

Input för lyssnaren: lika segment men olika prosodi	Pedagogisk beskrivning (hur talaren ska göra/har gjort, per stavelse)	Prosodisk beskrivning (vad lyssnaren ska höra)	Lyssnarens tolkningsmöjligheter
[<i>FEMMMti...</i>]	lång stavelse med högermelodi + kort med hög fortsättningsmelodi	stigande + kvarliggande hög ton LH-H (SAOB = 4-0)	<i>fem till...</i> t.ex. <i>5-10 grader</i> ; högermelodin i <i>FEM</i> avslöjar att ordet strax är slut; prepositionen 'till' blir nästan alltid reducerad till "ti"
[<i>FEMMM'ti...</i>]	lång stavelse med vänstermelodi + kort med snabbt uppstudsande högermelodi och hög fortsättningsmelodi	fallande + hastigt stigande + kvarliggande hög ton HL-LH (SAOB = 3-2)	<i>femtio</i> t.ex. <i>50 kronor</i> ; vänstermelodin i <i>FEM</i> avslöjar flerstavighet, varefter högermelodin i <i>'ti</i> avslöjar att ordet strax är slut. ³⁰

³⁰ Detta gäller normalt tydligt uttal. Hos många svenskar uteblir vänstermelodin ibland i räkneorden för tiotalen, särskilt i decimalställning vid prisangivelser mm: *EN å FEMti* 1:50; hos denna författare dock endast i den sistnämnda ställningen och då inte konsekvent. Denna egenhet hos räkneorden för tiotalen påverkar emellertid inte resonemanget i tabellen.

[<i>FEMMMti...</i>]	lång stavelse med väns- termelodi + kort stavelse med låg fortsätt- ningsmelodi	fallande + kvarlig- gande låg ton HL-L (SAOB = 3-0)	vänstermelodin i <i>`FEM</i> avslöjar flerstavighet, varefter den låga fortsättningsmelodin avslöjar att ordet kan bli långt, ev. mycket långt; och därmed <b>ej tolkningsbart</b> förrän högermelodin kommer och avslöjar att ordet strax är slut, t.ex. <i>`FEM-timmars `DAgar</i> , <i>`FEM-tiokronors `SEdel</i> , <i>`FEM-tio `TAlet</i> , <i>`FEMtials-för `FATTare</i> , <i>`FEMtialsförfattar `MÖte</i> , ... etc. etc.
[<i>femti...</i>]	kort stavelse med fortsättningsmelodi eller odefinierad melodi + kort igen med fortsättningsmelodi eller odefinierad melodi	endast korta stavelser med stillliggande ton, odefinierad tonhöjd (= "oväntat obetonat!") (SAOB = 0-0)	Ej tolkningsbart förrän en högermelodi kommer: <i>51</i> , <i>52</i> , ..., <i>59</i> , <i>femti `ETT</i> , <i>femti `TVÅ</i> , ... <i>femti `FYraårs `DAGen</i> , ... <i>femti `EL `va</i> . "Oväntat kort" och "oväntad fortsättningsmelodi" avslöjar s.k. frasbetoning , vari endast frasens sista ord har någon högermelodi; lyssnaren måste invänta denna för sin tolkning! ³¹

³¹ Kjellin 1995, s. 75ff beskriver detta utförligt. I en fras med frasbetoningsmönster blir resultatet en "frasmelodi" som är kombinationen av ett eller fle-

Allt detta är egentligen känt från de akademiska beskrivningar av svenskan som redan finns. Det nya är det pedagogiska ordvalet och den distinkta, binära inriktningen på varje stavelse (i stället för diffust och mångtydigt på hela ord som i den traditionella beskrivningen). Enligt denna författares erfarenhet tycker de studerande i allmänhet nu att svensk prosodi är lätt att lära sig. Beskrivningen borde även kunna leda till bättre fungerande algoritmer för text-till-tal-applikationer, som i dagsläget alltför ofta uppvisar märkliga och onaturliga prosodiska varianter.

---

ra inledande ord med förlorad (reducerad) vänster- och/eller högermelodi och det **sista** ordet med bibehållen ordmelodi.

Litteratur

- Bruce, G.: *Swedish word accents in sentence perspective*. Lund: CWK Gleerup 1977.
- Engstrand, Olle: 'Phonetic Interpretation of the Word Accent Contrast in Swedish: Evidence from Spontaneous Speech'. *Phonetica* 54, 1997, s. 61-75.
- Fant, Gunnar, Anita Kruckenberg & Lennart Nord: 'Durational correlates of stress in Swedish, French and English'. *J Phonetics* 19, 1991, s. 351-365.
- Fant, Gunnar & Anita Kruckenberg: 'Notes on stress and word accent in Swedish'. *STL-QPSR* (2-3) 1994, s. 125-144.
- Gilbert, Judy B.: 'Joseph E. Bogen: Clarifying the wine'. I: *Expanding Our Vision: Insights for Language Teachers*, red. av David J. Mendelsohn. Toronto: Oxford University Press 1999.
- Kjellin, Olle: *Svensk prosodi i praktiken. Instruktioner och övningar i svenskt uttal, speciellt språkmelodin*. [9:e uppl.] Uppsala: Hallgren och Fallgren Studieförlag AB 1995.
- Kjellin, Olle: *Uttalet, språket och hjärnan. Teori och metodik för språkundervisningen*. Uppsala: Hallgren och Fallgren Studieförlag AB 2002.
- Nooteboom, S. G. & P. G. M. Truin: 'Word recognition from fragments of spoken words by native and non-native listeners'. *IPO annual Progress Report* 15, 1980, s. 42-47.
- Pisoni, David. B.: 'Fundamental frequency and perceived vowel duration'. *J Acoust Soc Am* 59, 1976.
- Slagbrand, Y. & B. Thorén: *Övningar i svensk basprosodi. Lärarhandledning och övningar i svenskt uttal inom SFI, svenska som andraspråk och svenska som främmande språk*. Boden: Semikolon 1997.
- Westergren, Agneta: *Svenska med melodi. Om uttal i svenska språket*. Stockholm: Natur och Kultur 2000.